

О. Дзনেладзе

ЮВЕЛІРНІ ПРИКРАСИ, ВКРАДЕНІ З ХЕРСОНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ ¹

У статті проаналізовано ювелірні вироби з чотирьох різних пам'яток раннього залізного віку: Зелене, Солонці, Давидів Брід, Червоний Маяк. Вони входили до складу експозиції Херсонського обласного краєзнавчого музею і були викрадені російськими військами під час відступу з Херсону восени 2022 року.

Ключові слова: ювелірні прикраси, Зелене, Солонці, Давидів Брід, Червоний Маяк, Херсонщина, музей, викрадена спадщина.

З історії Херсонського обласного краєзнавчого музею. Історія краєзнавчого музею у Херсоні розпочалася з невеликої колекції старожитностей. Її зібрав у 1890 році видатний археолог і громадський діяч Віктор Гошкевич. Того ж року колекція отримала офіційну назву «Археологічний музей при Херсонському статистичному комітеті».

У 1897 році в місті розпочинає роботу Ентомологічний кабінет губернського ентомолога, згодом видатного ботаніка і еколога, Йосипа Пачоського. На основі цих двох центрів наприкінці XIX ст. в Херсоні виникають два музеї: «Археологічний музей при Херсонській губернській вченій архівній комісії» з 1898 р. (директор Віктор Гошкевич) та «Природничо-історичний музей Херсонського земства» з 1899 р. (директор Йосип Пачоський). У XX ст. музеї декілька разів змінювали свою назву,

об'єднувались в єдиний краєзнавчий музей і роз'єднувались в окремі заклади, а експозиції та фондові колекції знаходилися в історичних будівлях: музей історії по вул. Ушакова (колишня Говардовська), 16, з 1911 р., і музей природи по вул. Театральна (колишня Вітовська), 5, з 1906 р. З 1963 р., після останнього об'єднання, музей існує під сучасною назвою «Херсонський обласний краєзнавчий музей». З грудня 1965 р. філіалом ХОКМ став Каховській історичний музей. У 1977 р. зі складу краєзнавчого музею організаційно виділився Херсонський обласний художній музей. З 1978 р. експозиція двох частин музею (історичний і природний) демонструються і разом з фондovими колекціями переїжджають у нову будівлю по вул. Соборна, 9. У грудні 1982 р. тут відкрилась експозиція.

У 1980—90-ті рр. музей повернув собі будинок по вул. Театральна, 5 і розгорнув експозицію літературного музею в будівлі по вул. Театральна, 1. У музеї працює чотири основні експозиції й один виставковий зал, проводяться екскурсії та заходи. Заклад стає крупним музейним комплексом. Продовжують активно поповнюватись усі колекції. В середині 1990-х років музей змінює свою стратегію. Залишається дві основні експозиції, які постійно вдосконалюються, відкриваються нові змінні виставки (Дяченко 2007, с. 30—34).

В експозиції музею були представлені найбільш показові та цінні речі кожної з археологічних культур регіону.

У 2019 р. в музеї було створено нову частину експозиції — Золоту скарбницю. Це зібрання артефактів та предметів образотворчого мистецтва, виконаних з дорогоцінних металів. Тут зберігалися прикраси з пам'яток скіфів, сарматів, пізніх скіфів, гунів, нумізматична ко-

1. Стаття написана за підтримки дослідницької стипендії Німецького археологічного інституту (Deutsches Archäologisches Institut), отриманої авторкою у 2023 р. за програмою «Документування, облік та збереження української археологічної спадщини» (Documenting, Recording and Saving Ukrainian Archaeological Heritage).

лекція від античних часів до нового часу, церковні старожитності. З пам'яток доби раннього заліза до золотої скарбниці було відібрано ювелірні прикраси з таких комплексів як Зелене, Солонці, Давидів Брід та Червоний Маяк.

Під час втечі з окупованого Херсону восени 2022 р. музей було пограбовано російськими військами.

Найбільше постраждали експозиція, лапідарій та Золота скарбниця. Ювелірні прикраси з Зеленого, Солонців, Давидова Брода і Червоного Маяка, які на той час експонувалися в Золотій скарбниці, було викрадено разом з багатьма іншими артефактами.

с. Зелене Верхньорогачицького (нині Каховського) р-ну Херсонської обл., курган 2, поховання 3 (північна камера). Курган 2 входив до складу курганного могильника, розташованого у степу лівобережжя Дніпра, поблизу с. Зелене, на південь від річки Рогачик, у 3 км на захід від села. Могильник налічував 16 курганів висотою 0,5—2,5 м, які простягалися ланцюгом із південного заходу на північний схід. Курганна група складалася із курганів доби пізньої бронзи та скіфського часу.

Під час охоронних розкопок 1983 р. у зоні будівництва зрошувальних систем на території Херсонської обл. співробітниками Краснознам'янської новобудовної експедиції Інституту археології АН УРСР були досліджені дев'ять курганів, які безпосередньо потрапили до зони меліорації (Фіалко 2010, с. 201).

Курган 2 мав круглий у плані насип, висотою 1 м, діаметром близько 40 м. По периметру зафіксовано камені крєпиди. Під насипом відкрито три скіфських поховання, оточені кільцевим ровом діаметром 37 м, шириною та глибиною 1 м, з двома перемичками на заході та сході завширшки, відповідно, 5,3 та 5 м. У заповненні рову виявлені поодинокі камені крєпиди, які сповзли, та залишки тризни (кістки тварин і уламки амфор).

Поховання 3 (основне) знаходилося в 4 м на південний схід від центру насипу. Влаштовано в катакомбі з двома поховальними камерами. Вхідна яма кругла в плані, діаметром по дну 1,6 м, дно на глибині 4,08 м. На стіні збереглися сліди тесла (шир. 4,0 см). Вхід до поховальних камер заввишки 0,95 м, завширшки 1 м зроблено у східній стінці вхідної ями. В південно-східному напрямку виритий дромос завдовжки 1,75 м і шириною 1,4 м, дно на глибині 4,2 м. Під торцевою стінкою дромосу стояв бронзовий казан із залишками напугної їжі — частиною туші барана. На південь і північ від дромосу розташовані дві поховальні камери.

У південній камері було поховано воїна з повним обладунком і численним начинням. Вкрадені з музею прикраси супроводжували поховану в північній камері жінку.

Північна камера 2, овальна у плані, орієнтована по лінії захід—схід із невеликим відхи-

ленням на північ, розмірами 2,75 × 2 м, дно на глибині 4,3 м, тобто на одному рівні з дном камери 1. Висота склепіння біля входу до камери 0,95 м, біля задньої стінки — 0,4 м. На стінках збереглися сліди тесла. Біля входу до камери на дерев'яному блоді лежала вирізка жертвового м'яса і ніж, поруч — кам'яна зернотерка, на ній дерев'яний розтиральник і чорнолаковий кілік. Похована жінка 21—35 років лежала посередині камери випростано на спині, головою на північний захід, на такому ж, як і в камері 1, смугастому матраці, розмірами 2,1 × 1,25 м, товщиною 0,1 м, набитому травою. Під голову їй поклали подушку з тканини червоного кольору розмірами 0,7 × 0,5 м, набиту травою. На черепі похованої зафіксовані сліди головного убору (вірогідно, гостроконечна шапка фрігійського типу). На шії знаходилося намисто із золотих підвісок (1), на зап'ястя правої руки одягнений браслет із намистин, на середньому пальці — срібна каблучка. На ступнях збереглися сліди м'яких шкіряних півчобітків, так званих скіфіків, з витисненим орнаментом, стягнутих на литках шкіряним шнурком. Ноги були вкриті тканиною. Уздовж північної стінки лежали залізні спис та дротик, підтоки яких знаходилися у південно-східному куті камери. Біля лівого плеча стояла дерев'яна шкатулка з набором речей: бронзовим дзеркалом, ойнохоєю, дерев'яним веретеном із бронзовим прясельцем, червонофігурним лекіфом, двома дерев'яними піксидами і залізним шилом. Поруч зі скринькою лежали сагайдачний набір та шкіряний ремінець довжиною 0,3 м, очевидно, від сагайдака (Фіалко 2010, с. 204—206).

Золоте намисто експонувалося в Золотій скарбниці Херсонського музею.

1. Золоте намисто складається із 22 рухомих з'єднаних ланок. Ланки намиста у вигляді штампованих фігурних бляшок із напаяною на звороті гладкою пластиною, порожнисті (рис. 1: 1). Виконані у вигляді людської голови, обрамленої згори короткими зачесаними назад прядками волосся, із вузьким виступом — шиєю у нижній частині. На обличчі рельєфно виділені великий ніс, мигдалеподібні (ніби прикриті) очі та зімкнуті губи.

До нижньої частини припаяно по одному або два дротяні кільця, до яких за допомогою ще одного додаткового кільця рухливо кріпилися відповідно одна або дві рифлені амфороподібні підвіски. Поверхня підвісок канельована; нижня частина виділена рельєфним ободком. В намисті ці ланки з однією або двома підвісками, вочевидь, чергувалися. У шести бляшок підвіски втрачені.

Розмір бляшки 1,7—1,8 × 1,3—1,4 см, підвіски — 1,4—1,5 × 0,7 см. Загальна маса намиста 30,03 г., золото 500 проби. Інв. № ХКМ-а-7079/1-22.

с. Зелене Верхньорогачицького (нині Каховського) р-ну Херсонської обл., кур-

Рис. 1. Прикраси з курганів у с. Зелене (за Фіалко 2010): 1 — намисто із золотих фігурних бляшок; 2, 3 — рельєфні бляшки із фігурним зображенням

Fig. 1. Jewelry from the barrows in Zelene village (after Fialko 2010): 1 — necklace of golden figured plates; 2, 3 — relief plates with figured images

ган 5, поховання 3. Курган 5 висотою 0,8 м, діаметр близько 31 м. Під насипом відкрито суцільний кільцевий рів, чотири скіфських поховання та культову споруду. Рів діаметром 28,0 м, шириною 1,0 м і глибиною 0,9 м. По периметру кургану і в заповненні рову виявлені окремі камені крепіді.

Поховання 3 було основним в кургані, знаходилося в центрі. Поховання в ямі з підбоем. Вхідна яма овальна в плані, орієнтована по лінії схід—захід, розмірами 2,45 × 0,8 м, дно на глибині 4,45 м. Під південною стінкою на глибині 4,0 м залишена сходишка шириною 0,2 м. На сходишку спіраліся плити кам'яного закладу, який закривав вхід до поховальної камери. Перед входом, який знаходився в північній стінці вхідної ями, виявлено два паралельних поглиблення (довжина — 2 м, ширина — 0,1 м, глибина — 0,25 і 0,15 м) для закріплення дерев'яного заслону. Поховальна камера овальної в плані форми, розташована паралельно вхідній ямі, розмірами 2,4 ×

3,45 м, дно на глибині 4,9 м. Висота склепіння біля входу 1,2 м, біля задньої стінки — 0,3 м.

Дівчинка-підліток лежала випростано на спині, головою на захід, вздовж північної стінки. У південно-західному куті стояло дерев'яне блюдо з залишками жертвовного м'яса (частина туші корови) і ножом. Уздовж західної стінки камери, ближче до північно-західного кута, лежав згорнутий рулоном панцир, поруч — вістря списа і дротика, за головою — кам'яна плитка і дерев'яний розтиральник, праворуч від черепа — бронзове люстро, на черепі — метапіда, на шиї — намисто. Справа біля ніг лежала пара камінців і пряжка, ліворуч під стінкою — два залізних підтоки (Фіалко 2010, с. 215—216).

Стрічку-метапіду було декоровано золотими бляшками в скіфському звіриному стилі. Бляшки експонувалися у Золотій скарбниці Херсонського музею.

1. Рельєфні бляшки прямокутної форми двох типів (рис. 1: 2, 3). На бляшках першого типу — профільне зображення зайця ліворуч в рельєф-

ному обідку псевдозерні (5 екз.); на бляшках другого — профільне зображення грифона ліворуч (6 екз.). В кутах бляшок знаходяться отвори для нашивання на метопіду.

Розміри бляшок із зайцем 1,6—1,7 × 1,4—1,5 см, з грифоном 1,2 × 1,6 см. Інв. № ХКМ-а-7079/24-26; 28-30, 33.

Обидва поховання датуються першою половиною IV ст. до н. е. (Фіалко 2010, с. 220). Золоте намисто, на думку О. Є. Фіалко (Фіалко 2010, с. 234), дуже близьке прикрасі з кургану 8 курганної групи Вовчанськ 1 (Полін, Кубишев 1997, с. 9, рис. 9: 5, 8). Подібна двоскладова намистина походить з кургану 19 Рогачикського курганного поля (Болтрик, Фіалко 2007, с. 74, рис. 7: 12), а аналогічну прикрасу з двома рухомими зерноподібними підвісками знайдено в кургані 22 Пісочинського могильника (Бабенко 2005, рис. 31: 4).

Бібліографія: Евдокимов 1985, с. 274—275; Фіалко 2010, с. 205, 211, 216, рис. 8: 2; 11: 10; 2012, с. 227, рис. 11: 1; Ржевська 2010, с. 22; Костенко 2015, с. 15.

с. Солонці Цюрупинського (нині Херсонського) р-ну Херсонської обл., випадкова знахідка. У 1985 р. мешканець с. Солонці Л. П. Комлев передав до Херсонського краєзнавчого музею золоті речі. За його словами, в 1,5 км на північний схід від села на розораній діюні знайдено розкидані на відстані до 200 м золоті речі: фібулу (1), сережку (2), «застібки» (3), перстень (4), браслети (5), намистини в золотій оправі (6, 7), намисто (8), срібне люстро (9), бронзову фібулу (10). Під час обстеження місця знахідки виявлено дрібні фрагменти людських кісток із окислами бронзи — вірогідно, залишки скелета, що не зберігся у піску.

1. Золота дротяна одночленна фібула середньолатенської схеми (рис. 2: 1; 3: 2). Спинка трохи вигнута, основу її разом із пружиною та голкою відігнуто назовні або в давнину (ритуальне пошкодження), або під час оранки. Кінець ніжки скріплено зі спинкою двома циліндричними сплюсненими муфтами з «гофрованим» ребром по центру: однією — біля приймача, другою — ближче до основи спинки. Пружина 12-виткова, на золотій осі, з верхньою тятивою. Довжина фібули 7,7 см, ширина 2,5 см, маса 33,87 г. Золото 833 та 900 проби. Інв. № ХКМ-а-7200.

Фібула унікальна за матеріалом і деталями, проте великі бронзові застібки середньолатенської схеми добре репрезентовані в сарматських і пізньоскіфських пам'ятках півдня України. За своїми морфологічними даними фібула з Солонців віднесена В. В. Кропотвим до 1 варіанту I серії, поширеному в регіоні з кінця II до середини I ст. до н. е. (Кропотов 2010, с. 45, кат. 17).

2. Золота сережка (рис. 2: 2; 3: 1, 3; 4: 1). Дужка у вигляді кільця, звитого з чотирьох дротинок, тонкий гладкий кінець дужки загострений.

Другий кінець кільця припаяний до порожнистої об'ємної голівки лева. Голівка штампована з золотого листа, спаяна з двох половинок. Гриву передано трьома горизонтальними рядами конічних виступів, розділених лініями псевдозерні. Конічні виступи утворено спіралями з тонкого золотого дроту та прикрашено крупними кульками зерні. На кільце рухомо надіто циліндричну підвіску з пласкою петлею, прикрашеною трьома поперечними канелюрами. Підвіску пишно орнаментовано: по верхньому краю обідком псевдозерні, центральна частина обмежена двома паралельними валиками з орнаментом *Wellenranke* з псевдозерні між ними, нижній зубчастий край циліндра — овами з псевдозерні. За словами Л. П. Комлева, з підвіски випав «камінь» (емалева вставка? сердолік?). Діаметр дужки 2,7 см, висота підвіски з петелькою 1,3 см, діаметр її 0,7 см. Довжина голови лева 2 см. Золото 833 проби. Маса 10,89 г. Інв. № ХКМ-а-7201.

Сережка відноситься до типу кільцеподібних з голівками тварин. Сережки із закінченнями у вигляді левиних голів — поширений тип елліністичних прикрас. Найбільш докладно такі сережки досліджені в роботах М. Пфроммера (Pfrommer 1990, S. 146—161) та М. Ю. Трейстера (Трейстер 2015, с. 108—111). Вони з'являються в античній ювелірній справі під ахеменідським впливом (Журавлев, Новикова, Коваленко, Шемаханская 2017, с. 26, 249, табл. 16: 43). В Ольвії такі сережки були найбільш поширені в елліністичний та пізньоелліністичний періоди (Буйських, Денисова, Івченко 2016, с. 66; Величко 2019, с. 72). Екземпляр з Солонців відрізняється від аналогів технікою виконання гриви лева, що вказує на його пізньоелліністичну дату. Декор ювелірних прикрас філігранними спіралями та конусами поширений на фракійських виробих II—I ст. до н. е. Гриви левів на більш ранніх сережках передані овами або зигзагами філіграні.

3. Дві золотих дротяних «застібки» у вигляді фігурних скріпок, зігнутих за поперечною віссю (рис. 2: 3; 3: 1, 4, 5). Виготовлені з круглого в перетині дроту, кінці якого спаяні. Вигнуті у вигляді скобки, з одного боку овальної, з іншої — сигмоподібної. Ширина кожного виробу 2,1 см, довжина 3,5 см та 2,2 см, висота 2,5 та 1,3 см. Маса 9,31 та 7,75 г, виконані із золота 833 та 900 проби. Інв. № ХКМ-а-7202, 7203.

Призначення цих «застібок» загадкове, оскільки однотипні вироби невідомі. Скоріш за все, це прикраси особистого вбрання.

4. Золотий перстень у вигляді циліндра з щільно укладених та пропаяних 14 витків сплюсненого дроту (рис. 2: 4; 3: 1, 6; 4: 1). Кожен кінець завершено голівкою змії; верхній та нижній витки орнаментовані навскісними насічками. Перстень звужується до одного із кінців, діаметр 1,9—2,2 см, висота персня 1,7 см,

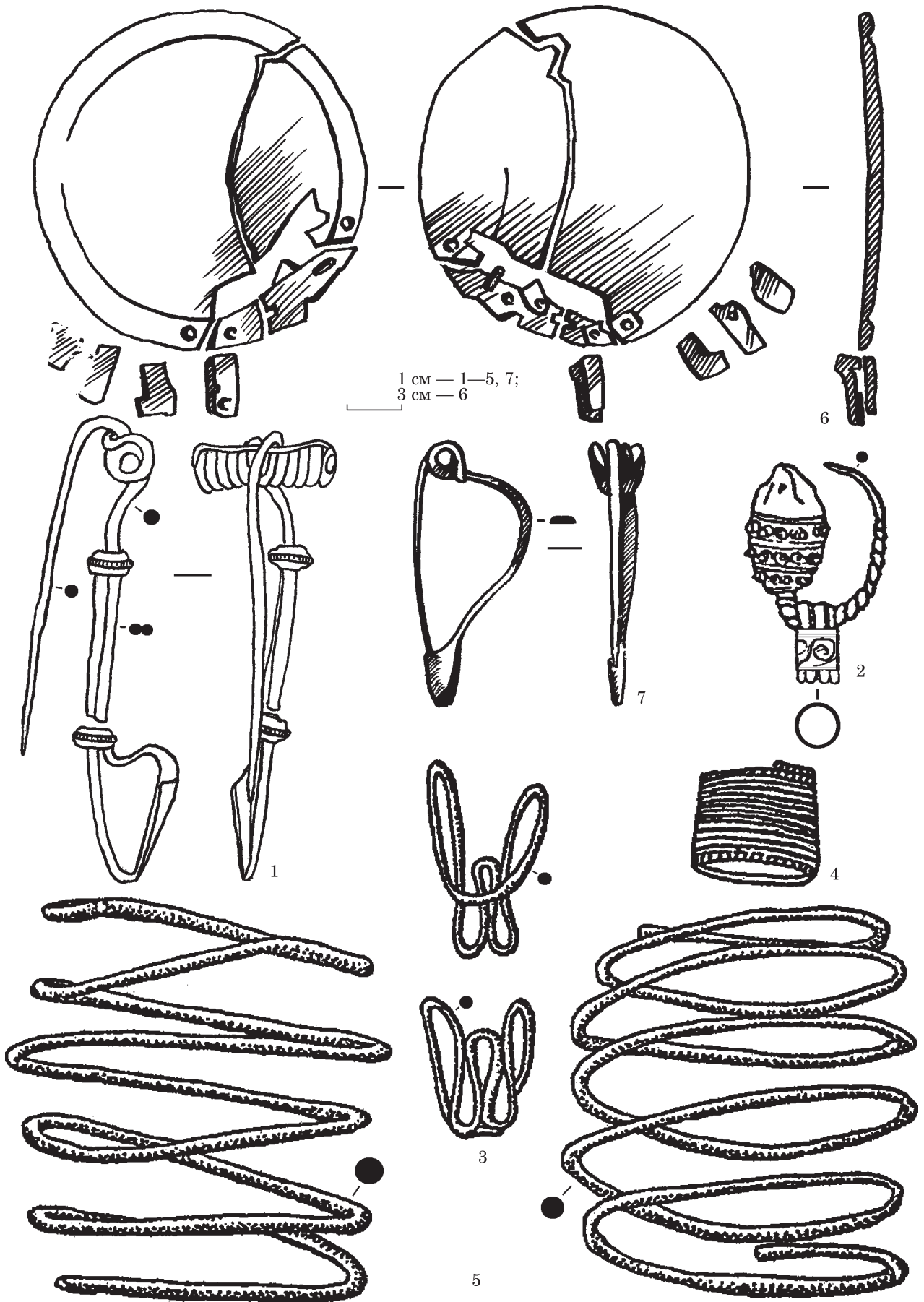

Рис. 2. Комплекс речей із с. Солонці: 1 — золота фібула; 2 — золота сережка; 3 — золоті «застібки»; 4 — золотий перстень; 5 — браслети; 6 — срібне люстро; 7 — бронзова фібула (за Былкова 1993; Симоненко 1993)

Fig. 2. A set of items from Solontsi village: 1 — gold fibula; 2 — gold earring; 3 — gold «clasps»; 4 — gold ring; 5 — bracelets; 6 — silver mirror; 7 — bronze fibula (after Bylkova 1993; Simonenko 1993)

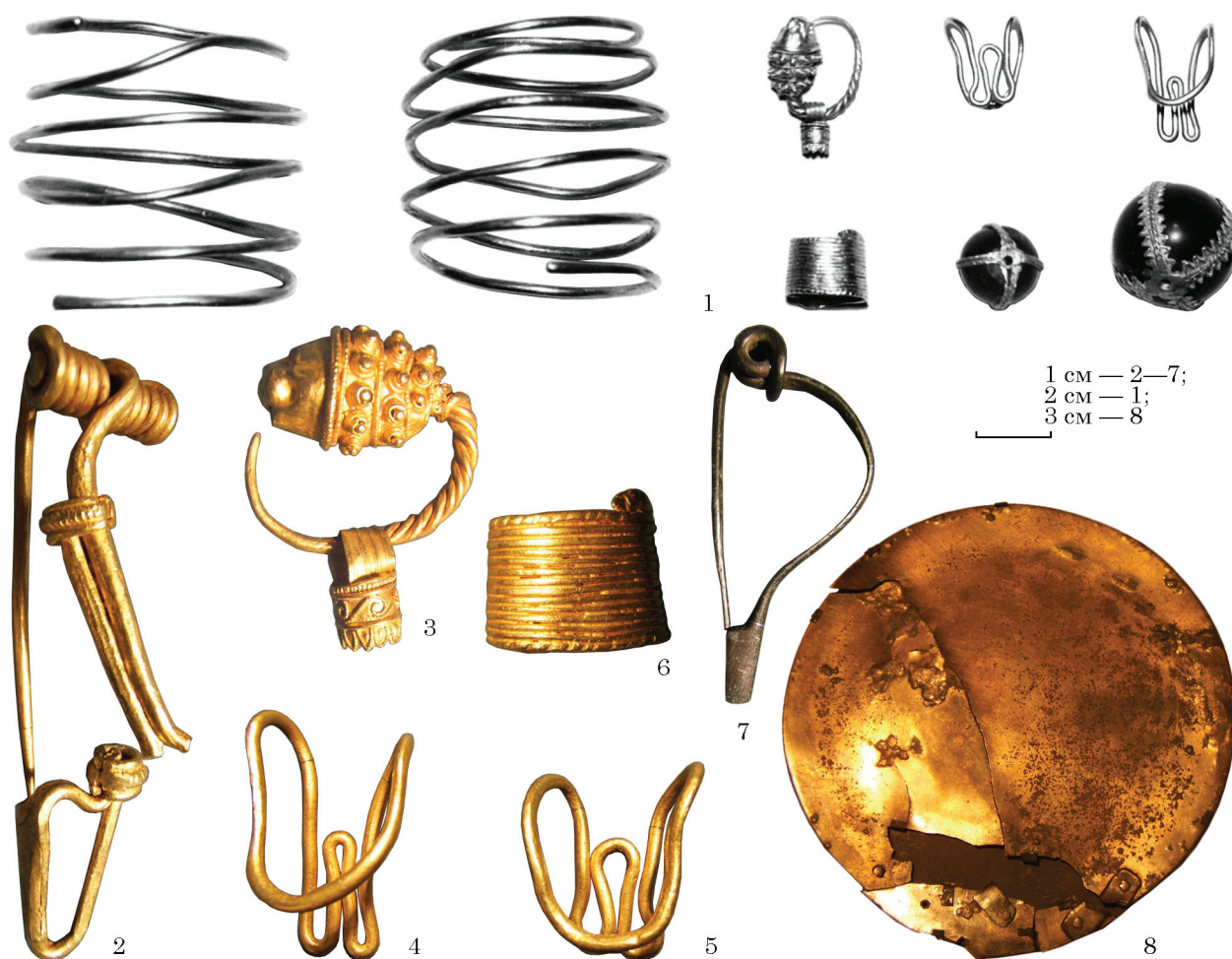

Рис. 3. Комплекс речей із с. Солонці: 1 — за Былкова 1993; 2 — фібула; 3 — сережка; 4, 5 — «застібки»; 6 — перстень; 7 — бронзова фібула; 8 — срібне люстро (фото О. В. Симоненка)

Fig. 3. A set of items from Solontsi village: 1 — after Bylkova 1993; 2 — fibula; 3 — earring; 4, 5 — «clasps»; 6 — ring; 7 — bronze fibula; 8 — silver mirror (photo by O. Symonenko)

маса 14,98 г, виготовлений із золота 833 проби. Інв. № ХКМ-а-7204.

5. Два золотих багатовиткових дротяних браслети (рис. 2: 5; 3: 1; 4: 1). Кінці обрубані. Кількість витків неоднакова (5 на одному браслеті та 4 на іншому). Діаметри 5,9 та 6,9 см, перетин дроту 0,3 см. Маса 131,15 г. та 130,18 г., виготовлені із золота 900 проби. Інв. № ХКМ-а-7205, 7206.

Багатовиткові металеві браслети мають широкі хронологічні рамки та ареал. Їхні зображення є на античних вазах. Були модними в пізньоелліністичний і ранньоримський час у сарматів і пізніх скіфів. Найближчою аналогією можна вважати ножні золоті браслети із Ногайчикського кургану (Симоненко 1993, с. 72, фото 11).

6. Сердолікова сферична намистина із циліндричним каналом (рис. 3: 1; 4: 2). Оправлена хрест-навхрест двома гладкими золотими пластинками, прикрашеними плетінкою. Діаметр 2 см, ширина 0,3 см, золото 900 проби. Інв. № ХКМ-а-7207.

7. Сердолікова сферична намистина із циліндричним каналом (рис. 3: 1; 4: 2). Оправа у

вигляді двох золотих перехрещених, орнаментованих плетінкою смужок шириною 1 см. Зовнішні сторони смужок — у вигляді трикутних зубців, підкреслених напаяним золотим дротом. Діаметр 3,5 см. Оправа виконана із золота 900 проби. Інв. № ХКМ-а-7208.

За спостереженнями В. П. Билкової, оправлені металевими пластинками намистини-амулети поширені в Північному Причорномор'ї з V ст. до н. е. Подібна знахідка є в сарматському могильнику II—III ст. н. е. Тьороксентміклош — Уйтелеп на території Угорщини (Былкова 1993, с. 167).

8. Намисто (52 екз.) складається з сферичних сердолікових намистин з вертикальним каналом; геширових короткоциліндричних та бочкоподібних; бурштинових бочкоподібних з вертикальним каналом; округлої поперечно-здавленої та бочкоподібних повздовжно витягнутих крейдових (рис. 4: 2).

Намистини цих типів зустрічаються у Північному Причорномор'ї протягом елліністичного та римського часу і мають широке датування.

Рис. 4. Комплекс речей із с. Солонці: 1 — браслети, перстень та сережка (фото ХОКМ); 2 — намисто (фото авторки)

Fig. 4. A set of items from Solontsi village: 1 — bracelets, a ring and an earring (photo by Kherson Museum of Local Lore); 2 — necklace (photo by the author)

9. Срібне люстро у вигляді диска з валиком по краю та залишками залізної накладної ручки (рис. 2: 6; 3: 8). Діаметр диска 18,3 см. Інв. № ХКМ-а-7209.

Люстро відноситься до типу Хазанов V, який побутував з III ст. до н. е. до початку н. е. (Хазанов 1963, с. 62). За класифікацією А. С. Скрипкіна це тип 4.1, III ст. до н. е. — I ст. н. е. (Скрипкин 1990, с. 94, 144, рис. 35: 4). Переважна більшість виробів цього типу бронзові і поширені, головним чином, в Азіатській Сарматії. Люстро з Солонців відрізняється від стандартних екземплярів матеріалом — срібні люстра такого типу невідомі.

10. Бронзова одночленна «війська» фібула зі сплющеною прогнутою спинкою, суцільним коротким приймачем, 4-витковою пружиною з нижньою тятивою. Довжина 4,9, ширина приймача 0,8 см (рис. 2: 7; 3: 7). Інв. № ХКМ-а-7210.

Фібули «військового» типу поширені в Північному Причорномор'ї загалом з I ст. до н. е., але невеликі (довжиною 3—5 см) застібки використовувалися в першій половині I ст. н. е. (Кропотов 2010, с. 62).

Якщо предмети з Солонців складають один комплекс (а, скоріш за все, так воно і є), то він має датуватися не пізніше середини I ст. н. е. В. П. Билкова віднесла його до I ст. до н. е. (Былкова 1993, с. 167).

Бібліографія: Былкова 1993, с. 162—168; Симоненко 1993, с. 15—18, рис. 5; Абікулова, Лопушинський, Сікоза 2015, с. 59—61, 65; Ржевська 2010, с. 28; Костенко 2015, с. 16, 18.

с. Давидів Брід Великоолександрівського (нині Бериславського) р-ну Херсонської обл., випадкова знахідка. У 1966 р. під час земляних робіт на кургані, в зруйнованому сарматському похованні знайдено пару золотих сережок та бронзові казан і фібулу. Передані до ХОКМ директором місцевої школи І. І. Касьяном.

1. Дві золоті сережки (рис. 5: 1). Основу кожного виробу становить сердолікова сферична намистина із вертикальним каналом. На її верхній полюс надіто золотий двоввігнутий циліндр з двома півсферами на кінцях: верхня закрита пласкою кришкою, нижня охоплює верхній полюс намистини. Такий самий циліндр надіто на нижній полюс намистини, але тут верхня півсфера вміщує намистину, а до нижнього кінця циліндра припаяно золотий порожній кубик. На його нижній грані по кутах і в центрі розташовані п'ять пірамідок зерні з чотирьох кульок кожна. Краї півсфер прикрашено сканню з насічками. До стінок верхнього циліндра напаяно п'ять S-подібно вигнутих дротинок, кінці яких загнуті в кілечка. В нижні кілечка протягнуті п'ять чотиригранних звисаючих ланцюжків, що закінчуються півсферами. Вся конструкція сережки рухомо з'єднана в одне ціле за вертикальною віссю золотим дротом. Нижній кінець його припаяний всередині куба, верхній виходить на пласку кришку верхньої півсфери і обмотаний навколо припаяної до неї петлі, в яку пропущено золоте кільце з загостреними кінцями, що злегка заходять один за один (рис. 5: 4а).

Довжина сережки 5,5 см, довжина верхньої та нижньої частини 1,5 см, ширина 1,2 см, діаметр верхньої основи 0,9 см, сердолікової намистини 0,7 см, довжина грані куба 0,35 см. Маса 16,1 г. Інв. № ХКМ-а-7664.

Сережки аналогічної конструкції відомі з кількох сарматських комплексів I ст. н. е. (рис. 5: 2, 3). Вони знайдені у Запрудді в Середній Наддніпрянщині (Романюк, Симоненко 2001, с. 22, рис. 6: 1; 9) та в Сладковському могильнику на Дону (Сокровища 2008, с. 139, кат. 54). Загальний декор сережок наслідує пізньоелліністичну поліхромію, а відсутність аналогій поза Північним Причорномор'ям схи-

Рис. 5. Речі з комплексів Давидів Брід та Червоний Маяк: 1, 4—6 — Давидів Брід; 2 — Запруддя (фото О. В. Симоненка); 3 — Сладковський могильник (за Сокровища 2008); 7 — Червоний Маяк, поховання 128 (фото авторки); 8 — золоті бляшки з правої руки; 9 — золоті бляшки з лівої руки

Fig. 5. Items from the Davydiv Brid and Chervonyi Mayak assemblages: 1, 4—6 — Davydiv Brid; 2 — Zapruddia (photo by O. Symonenko); 3 — Sladkovsky barrow group (after Sokrovysycha 2008); 7 — Chervonyi Mayak, crypt 128 (photo by the author); 8 — gold plates from the right hand; 9 — gold plates from the left hand

ляє до визнання таких прикрас виробами місцевих античних ювелірів.

Разом із сережками було виявлено бронзову фібулу (рис. 5: 5) і бронзовий казан (рис. 5: 6). Інв. № А-9419/1-2. Оскільки обидва предмети перебували в експозиції, їх також було викрадено.

Комплекс з Давидового Броду датується за шарнірною дугоподібною фібулою групи 13, форма 27 другою половиною I — початком II ст. н. е. (Кропотов 2010, с. 274). До цього ж часу відноситься й казанок типу 1 за О. В. Симоненком (Симоненко 2004, с. 146).

Бібліографія: Костюк 1975, с. 98—99; Симоненко 1993, с. 62; Simonenko 2008, Taf. 67: 2a; Ржевська 2010, с. 25, кат. 16; Абікулова, Лопушинський, Сікоза 2015, с. 61, кат. 421; Костенко 2015, с. 17.

с. Червоний Маяк Бериславського р-ну Херсонської обл., могильник, поховання 128 (скелет 2). Поховання було досліджено Пізньюскіфською археологічною експедицією Інституту археології НАН України та обласної інспекції по охороні пам'яток історії та культури Херсонської обл. у 2015 р.

Поховання 128 було здійснено в типовій пізньюскіфській поховальній споруді — земляно-

му склепі. На долівці склепу на глибині 2,71 м від умовного 0 зафіксовано залишки чотирьох скелетів: дві дорослі жінки (скелети 1 і 2) і двоє немовлят (молочні зуби й фрагменти тазових кісток).

За головою скелета 1 стояла ліпна миска з напутньою їжею — суглоб кінцівки кози або вівці. Під черепами скелетів 1 і 2 й трохи вище за них лежали дві пласкі вапнякові плитки підпрямокутної форми.

Скелет 1 лежав випростано на спині, головою на захід — північний захід, голова повернута праворуч, до входу в камеру. Права рука на тазових кістках, ліва — під плечем і рукою скелета 2. На черепі знайдено наконечник стріли. На шиї лежало декілька великих намистин, на грудній клітці — фібула. В області правого ліктя — декілька намистин і залізний предмет. Праворуч від правого передпліччя — ще один наконечник стріли. На лівій руці — бісер.

Права половина тіла скелету 2 лежить на скелеті 1. Права рука зігнута в лікті, лежить на тазових кістках, перекриває ліву руку скелета 1. Ліва рука випростана вздовж тулуба. Передпліччя затягнуло до кротовини.

Скелет 2 мав багатий поховальний інвентар: на шиї та грудях — довгий разок різноманітного намиста, в центрі грудної клітки — половинка розбитого на 2 частини бронзового люстра, на ребрах — сердолікові намистини, на пальці правої руки — залізний перстень з бронзовим щитком. На грудях знайдені шматочки дерева — ратища стріл.

Комірець, поділ й рукави одягу обшиті бісером й намистинами. Манжети рукавів прикрашали золоті бляшки (рис. 5: 7).

Бляшки із золотої фольги, круглі, орнаментовані двома рельєфними колами по краю и всередині та опуклиною в центрі. На кожній бляшці по два діаметральні отвори для пришивання. Діаметр 8 мм, висота 1 мм. Усього 14 бляшок з правої руки (рис. 5: 8) та 3 з лівої (рис. 5: 9).

Поховання датоване за комплексом речей I ст. н. е.

Близькі за формою бляшки часто використовувалися як прикраси одягу в Північному Причорномор'ї, в тому числі в Херсонесі та Неаполі Скіфському (Гущина, Журавлев 2016, с. 92). Вельми популярним був цей варіант декору серед пізніх скіфів. Круглі бляшки діаметром 0,5—0,8 см з гладким або рифленим валиком по краю та умбоном в центрі знайдені в могилах заможних скіфів кримських некрополів Бельбек IV (Гущина, Журавлев 2016, с. 92), Усть-Альмінському (Пуздровский, Труфанов 2017, с. 103, табл. 10: 5; 2017а, с. 124, табл. 12: 17, 18; Puzdrovskij, Zajcev 2004, S. 249, Abb. 12: 3), Нейзац (Храпунов 2011, с. 113, рис. 49: 42—53), Біляус (Дашевская 2014, с. 88, табл. 133: 4; 165: 7).

Всі бляшки було вкрадено російськими військами під час пограбування Золотої скарбниці музею в листопаді 2022 р.

Бібліографія: Симоненко, Сікоза, Дзনেладзе 2015, с. 57, кол. вкл. 10: 3б).

Висновки. Викрадення музейних колекцій — це порушення міжнародного гуманітарного права і військовий злочин проти культурної спадщини.

Херсонський обласний краєзнавчий музей мав одне з найстаріших зібрань археологічних артефактів на півдні України. Ретельно підібрані предмети для експозиції якнайкраще ілюстрували все культурне розмаїття Херсонщини.

Найцінніші експонати із дорогоцінних металів були представлені на окремій виставці у Золотій скарбниці. Прикраси з пам'яток раннього залізного віку походили зі статусних поховань скіфів, сарматів та пізніх скіфів.

Частині прикрас складно підібрати точну аналогію, що додатково вказує на високу художню цінність цих речей.

Подяка. Автор щиро вдячна Президенту Німецького археологічного Інституту доктору Фредеріці Флесс (Prof. Dr. Friederika Fless), Директору Євразійського відділу (Eurasien Abteilung), доктору Свенду Хансену (Prof. Dr. Dr. h. c. Svend Hansen) і колегам з Німецького археологічного Інституту за постійну і щирю допомогу українській науці у важкі часи російської агресії.

ЛІТЕРАТУРА

- Абікулова, М. Й., Лопушинський, А. І., Сікоза, Д. М. 2015. *Антична колекція Херсонського краєзнавчого музею*. Херсон.
- Бабенко, Л. И. 2005. *Песочинский курганный могильник скифского времени*. Харьков: Райдер.
- Болтрик, Ю. В., Фялко, Е. Е. 2007. Украшения из скифских погребальных комплексов Рогачикского курганного поля. *Старожитности степового Причорномор'я і Криму*, XIV, с. 51-93.
- Буйских, А. В., Денисова, А. А., Ивченко, А. В. 2016. Золотые ювелирные изделия из Ольвии. *Археология і давня історія України*, 1 (18), с. 63-79.
- Былькова, В. П. 1993. Комплекс сарматского времени из с. Солонцы Херсонской обл. *Советская археология*, 1, с. 164-168.
- Величко, Е. А. 2019. «Ольвийские» золотые украшения из коллекции Б. И. и В. Н. Ханенко (по материалам Музея исторических драгоценностей Украины). *Емінак*, 1 (25), с. 65-82.
- Гущина, И. И., Журавлев, Д. В. 2016. *Некрополь римского времени Бельбек IV в Юго-Западном Крыму*. В 2 ч. Москва: Исторический музей.
- Дашевская, О. Д. 2014. *Некрополь Беляуса*. Симферополь: Феникс.
- Евдокимов, Г. Л. 1985. Работы Краснознаменной экспедиции. *Археологические открытия 1983 г.*, с. 274-275.
- Журавлев, Д. В., Новикова, Е. Ю., Коваленко, С. А., Шемаханская, М. С. 2017. *Золото Херсонеса Таврического (ювелирные изделия из собрания Государственного исторического музея)*. Москва: Внешторгиздат.
- Дяченко, С. А. 2007. Короткий історичний нарис Херсонського краєзнавчого музею. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*, 3, с. 30-34.

Костенко, А. 2015. *Раритети античної колекції Херсонського краєзнавчого музею*. Альбом. Херсон: Гілея.

Костюк, Л. И. 1975. Сарматское погребение у с. Давыдов Брод на Херсонщине. В: Карышковский, П. О. (ред.). *150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР*. Киев, с. 98-99.

Кропотов, В. В. 2010. *Фибулы сарматской эпохи*. Киев: АДФ-Украина.

Полин, С. В., Кубышев, А. И. 1997. *Скифские курганы Утлюкского междуречья в Северо-западном Приазовье*. Киев.

Пуздровский, А. Е., Труфанов, А. А. 2017. *Полевые исследования Усть-Альминского некрополя в 2000—2003 гг.* Симферополь: Зуева Т. В.

Пуздровский, А. Е., Труфанов, А. А. 2017а. *Полевые исследования Усть-Альминского некрополя в 2004—2007 гг.* Симферополь: Бровко А. А.

Ржевська, Ю. О. (ред.) 2010. *120 раритетів Херсонського краєзнавчого музею*. Херсон: Гілея.

Романюк, Л. М., Симоненко, О. В. 2001. Сарматський комплекс з с. Запруддя на Середній Наддніпрянщині. *Археологія*, 1, с. 19-28.

Симоненко, А. В. 1993. *Сарматы Таври*. Киев: Наукова думка.

Симоненко, А. В. 2004. Хронология и периодизация сарматских памятников Северного Причерноморья. В: Раев, Б. А. (ред.). *Сарматские культуры Евразии: проблемы региональной хронологии. Доклады к 5 международной конференции «Проблемы сарматской археологии и истории»*. Краснодар, с. 134-173.

Симоненко, О. В., Сікоза, Д. М., Дзnelадзе, О. С. 2015. *Пізноскіфський могильник Червоний Маяк. Дослідження 2011—2015 років*. Херсон: Сівак О. В.

Скрипкин, А. С. 1990. *Азиатская Сарматия. Проблемы хронологии и ее исторический аспект*. Саратов: СГУ.

Сокровища... 2008. *Сокровища сарматов. Каталог выставки. К 100-летию со дня рождения академика Бориса Борисовича Пиотровского*. Санкт-Петербург; Азов: Азовский музей-заповедник.

Трейстер, М. Ю. 2015. Золото Фанагории. Типологический, стилистический и хронологический анализ. В: Кузнецов, В. Д. (ред.). *Фанагория. Результаты археологических исследований*. 2. Москва: ИА РАН, с. 77-181.

Фіалко, О. Є. 2010. Скифський курганный могильник біля с. Зелене на Херсонщині. *Археологія і давня історія України*, 4, с. 201-221.

Фіалко, Е. Е. 2012. Скифский курган с античными импортами у с. Зеленое. *Боспорские исследования*, XXVI, с. 218-254.

Хазанов, А. М. 1963. Генезис сарматских бронзовых зеркал. *Советская археология*, 4, с. 58-71.

Храпунов, И. Н. 2011. Некоторые итоги исследования могильника Нейзац. В: Храпунов, И. Н. (ред.). *Исследования могильника Нейзац*. Симферополь: Доля, с. 13-114.

Pfrommer, M. 1990. *Untersuchungen zur Chronologie früh- und hochhellenistischen Goldschmucks*. Tübingen.

Puzdrovskij, A. A., Zajcev, Ju. P. 2004. Prunkbestattungen des 1. Jhs. n. Chr. in der Nekropole Ust'-Alma, Krim (die Grabungen des Jahres 1999). *Eurasia Antiqua*, 10, S. 229-267.

Simonenko, A. V., 2008. Römische Importe in sarmatischen Denkmälern des nördlichen Schwarzmeergebietes. In: Simonenko, A. V., Marčenko, I. I., Limberis, N. Yu. *Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern zwischen Unterer Donau und Kuban*. Archäologie in Eurasien, 25. Mainz: Philipp von Zabern.

REFERENCES

Abikulova, M. Y., Lopushynskiy, A. I., Sikoza, D. M. 2015. *Antychna kolektsiia Khersonskoho kraieznavchoho muzeiu*. Kherson.

Babenko, L. I. 2005. *Pesochinskii kurganniy mogilnik skifskogo vremeni*. Kharkov: Raider.

Boltrik, Iu. V., Fialko, E. E. 2007. Ukrasheniia iz skifskikh pogrebalnykh kompleksov Rogachikskogo kurgannogo polia. *Starozhytnosti stepovoho Prychornomor'ia i Krymu*, XIV, s. 51-93.

Buiskikh, A. V., Denisova, A. A., Ivchenko, A. V. 2016. Zolotyie i uvelirnye izdeliia iz Olvii. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (18), s. 63-79.

Bylkova, V. P. 1993. Kompleks sarmatskogo vremeni iz s. Solontsy Khersonskoi obl. *Sovetskaia arkheologiia*, 1, s. 164-168.

Velichko, E. A. 2019. «Olviiskie» zolotyie ukrasheniia iz kolektsii B. I. i V. N. Khanenko (po materialam Muzeia istoricheskikh dragotsennostei Ukrainy). *Eminak*, 1 (25), s. 65-82.

Gushchina, I. I., Zhuravlev, D. V. 2016. *Nekropol rimskogo vremeni Belbek IV v Iugo-Zapadnom Krymu*. V 2 ch. Moskva: Istoricheskii muzei.

Dashevskaiia, O. D. 2014. *Nekropol Beliausa*. Simferopol: Feniks.

Evdokimov, G. L. 1985. Raboty Krasnoznamenskoii ekspeditsii. *Arkheologicheskie otkrytiia 1983 g.*, s. 274-275.

Zhuravlev, D. V., Novikova, E. Iu., Kovalenko, S. A., She-makhanskaia, M. S. 2017. *Zoloto Khersonesa Tavricheskogo (i uvelirnye izdeliia iz sobraniia Gosudarstvennogo istoricheskogo muzeia)*. Moskva: Vneshtorgizdat.

Diachenko, S. A. 2007. Korotkyi istorychnyi narys Khersonskoho kraieznavchoho muzeiu. *Visnyk Odeskoho istorykokraieznavchoho muzeiu*, 3, s. 30-34.

Kostenko, A. 2015. *Rariteti antichnoi kolektsii Khersonskoho kraieznavchoho muzeiu*. Albom. Kherson: Gileia.

Kostiuk, L. I. 1975. Sarmatskoe pogrebenie u s. Davydov Brod na Khersonshchine. In: Karyshkovskiy, P. O. (ed.). *150 let Odesskomu arkheologicheskomu muzeiu AN USSR*. Kiev, s. 98-99.

Kropotov, V. V. 2010. *Fibuly sarmatskoi epokhi*. Kiev: ADEF-Ukraina.

Polin, S. V., Kubyshev, A. I. 1997. Skifskie kurgany Utliukskogo mezdurechia v Severo-zapadnom Priazove. Kiev.

Puzdrovskii, A. E., Trufanov, A. A. 2017. *Polevyie issledovaniia Ust-Alminskogo nekropolia v 2000—2003 gg.* Simferopol: Zueva T. V.

Puzdrovskii, A. E., Trufanov, A. A. 2017a. *Polevyie issledovaniia Ust-Alminskogo nekropolia v 2004—2007 gg.* Simferopol: Brovko A. A.

Rzhevskaiia, Yu. O. (ed.) 2010. *120 rarytetiv Khersonskoho kraieznavchoho muzeiu*. Kherson: Hileia.

Romaniuk, L. M., Symonenko, O. V. 2001. Sarmatskyi kompleks z s. Zapruddia na Serednii Naddnyprianshchyni. *Arkheolohiia*, 1, s. 19-28.

Simonenko, A. V. 1993. *Sarmaty Tavrii*. Kiev: Naukova dumka.

Simonenko, A. V. 2004. Khronologiia i periodizatsiia sarmatskikh pamiatnikov Severnogo Prichernomoria. In: Raev, B. A. (ed.). *Sarmatskie kultury Evrazii: problemy regionalnoi khronologii. Doklady k 5 mezhdunarodnoi konferentsii «Problemy sarmatskoi arkheologii i istorii»*. Krasnodar, s. 134-173.

Symonenko, O. V., Sikoza, D. M., Dzneladze, O. S. 2015. *Piznoskifskiyi mohyl'nyk Chervonyi Maiak. Doslidzhennia 2011—2015 rokiv*. Kherson: Sivak O. V.

Skriplin, A. S. 1990. *Aziatskaia Sarmatiia. Problemy khronologii i ee istoricheskii aspekt*. Saratov: SGU.

Sokrovishcha... 2008. *Sokrovishcha sarmatov. Katalog vystavki. K 100-letiiu so dnia rozhdeniia akademika Borisa Borisovicha Piotrovskogo*. Sankt-Peterburg; Aзов: Azovskii muzei-zapovednik.

Treister, M. Iu. 2015. Zoloto Fanagorii. Tipologicheskii, stilicheskii i khronologicheskii analiz. In: Kuznetsov, V. D. (ed.). *Fanagoriia. Rezultaty arkheologicheskikh issledovaniia*. 2. Moskva: IA RAN, s. 77-181.

Fialko, O. Ye. 2010. Skifskiyi kurhannyi mohyl'nyk bilia s. Zelene na Khersonshchyni. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 4, s. 201-221.

Fialko, E. E. 2012. Skifskii kurgan s antichnymi importami u s. Zelenoe. *Bosporские исследования*, XXVI, s. 218-254.

Khazanov, A. M. 1963. Genesis sarmatskikh bronzovykh zerkal. *Sovetskaia arkheologiya*, 4, s. 58-71.

Khrapunov, I. N. 2011. Nekotorye itogi issledovaniia mogilnika Neizats. In: Khrapunov, I. N. (ed.). *Issledovaniia mogilnika Neizats*. Simferopol: Dolia, s. 13-114.

Pfrommer, M. 1990. *Untersuchungen zur Chronologie früh- und hochhellenistischen Goldschmucks*. Tübingen.

Puzdrovskij, A. A., Zajcev, Ju. P. 2004. Prunkbestattungen des 1. Jhs. n. Chr. in der Nekropole Ust'-Alma, Krim (die Grabungen des Jahres 1999). *Eurasia Antiqua*, 10, S. 229-267.

Simonenko, A. V., 2008. Römische Importe in sarmatischen Denkmälern des nördlichen Schwarzmeergebietes. In: Simonenko, A. V., Marčenko, I. I., Limberis, N. Yu. *Römische Importe in sarmatischen und maiotischen Gräbern zwischen Unterer Donau und Kuban*. Archäologie in Eurasien, 25. Mainz: Philipp von Zabern.

O. Dzneladze

STOLEN JEWELRY FROM THE KHERSON MUSEUM OF LOCAL LORE

The Kherson Regional Museum of Local Lore was formed around the collection of antiquities of archaeologist Viktor Goshkevich in 1890. Viktor Goshkevich was a member of the Odessa Society of History and Antiquities and an active member of the Ukrainian Archaeological Committee of the Ukrainian Academy of Sciences. He systematically carried out the excavations in the Southern Ukraine, in particular, he discovered and explored 50 ancient sites, studied Zaporizhzhya Cossacks antiquity and Kamianska Sich as well as Late Scythian hillforts.

At one time, the museum's collection was so unique and significant that authorities wanted to replace it to Odessa Archaeological Museum but Goshkevich had insisted that it should stay in Kherson.

The museum exhibition presented the most revealing and valuable items of each archaeological culture of the region.

In 2019, a new part of the exhibition was created in the museum — The Golden Treasury. This is a collection of artifacts and objects of fine art made of precious metals. Jewelry from archaeological sites of Scythians, Sarmatians, Late Scythians, Huns, a numismatic collection from ancient to modern times, and church antiquities were kept there.

While fleeing from occupied Kherson in the fall of 2022, Russian troops looted the museum.

The exhibition, restoration workshop, lapidary and the golden treasury were most affected and destroyed. Jewelry from archaeological sites of Zelene, Solontsi, Davydiv Brid and Chervony Mayak, which were exhibited in the golden treasury at the time, has also been stolen.

The first one is the necklace — female gold decoration, consisting of stamped, almost similar elements. They are a relief image of the head, probably of goddess, from the front, with one or two amphora-shaped pendants hung to the ring. The surface of pendants is channeled; the lower part is marked with embossed rims.

This magnificent necklace was found in Scythian barrow grave near Zelene village, and according to the accompanying grave goods date to the first half of the 4th century BC.

In the next barrow the rectangular plaques of two types were also found. On the first one there is an image of the hare in the relief «wattled» rim; on the second plaque there is the griffin. In the corners of the plaques there are holes for sewing onto metapida — women's head decoration in the form of a tape.

The images are typical for the Scythian «animal» style of the 4th century BC.

Solontsi village, accidental finding of rich Sarmatian female grave, the 1st century BC.

In the exhibition of Kherson museum the golden fibula of Mid-La-Tène scheme, two spiral golden bracelets, golden earring with lion's head and cylindrical pendant, two golden clips, cornelian necklace, silver mirror and bronze fibula were shown.

The gold fibula is made of wire, single-term. The spring of the fibula is multi coil, two-sided. The leg is connected to the bracket with ring clips-couplings, with the ornamented central part.

The earring is a type of the ring-shaped ones with heads of animals. These earrings appeared in antique jewelry under Achaemenid influence. There were most popular in the Hellenistic and Late Hellenistic periods. The earring found in Solontsi differs from similar items by ornamentation of the lion's mane.

The next item — golden finger ring consists of 14 turns of wire, connected together. Each end is terminated by the head of the snake. The upper and lower coils are ornamented with oblique notches.

Clips are made of round wire, the ends of which are soldered. Curved in the form of a bracket, oval on one side, sigmoid on the other.

Two cornelian spherical beads with through cylindrical channels. The bigger bead is set in two gold strips with braided filigree decor, triangular teeth and a smooth gold wire welded on the edge. The smaller bead is set in two strips with the same decor. Similar beads, set in metal, used as amulets. It is possible that Solontsi beads have the same purpose.

Davydiv Brid, the destroyed Sarmatian burial in the barrow, the 1st century AD.

Each earring consists of two biconical parts of complex configuration connected by cornelian spherical bead. S-shaped wire ornaments and chains with rattles are attached to the pendants. The lower part is decorated with granulation. The top of the earring is a massive ring with the closed ends.

The Chervony Mayak necropolis, burial 128, skeleton 2. The Late Scythian culture, 1st century AD.

Skeleton 2 of burial 128 was accompanied by rich grave goods: a long necklace with different types of beads and a large bead in the center was recorded on the neck and breast of the buried. In the middle of breast there was a fragment of a bronze mirror broken into two parts. Numerous cornelian beads were scattered on the ribs. On the finger of the right hand there was an iron ring with a bronze insert. The collar, hem, and sleeves of the garment were covered with seed beads. The rims of the sleeves were covered with gold plaques.

The Golden Treasury of the Kherson museum exhibited the golden plaques initially sewn to the sleeve of the clothes of the second woman interred in the burial 128. The plaques were made of gold foil. They were ornamented with two relief circles on the edge and inner side and a small umbo in the center. Each plaque had two holes for sewing. A total of 14 plaques were recorded at the right hand and three at the left hand of skeleton 2. The grave goods allow us to date this burial to the 1st century AD.

Unfortunately, we no longer have all of these items available. Stealing of museum collections is a grave crime under international law and a crime against the culture.

Keywords: jewelry, Zelene, Solontsi, Davydiv Brid, Chervony Mayak, Kherson region, museum, stolen heritage.

Одержано 18.04.2024

ДЗНЕЛАДЗЕ Олена, кандидат історичних наук, ІА НАН України, Київ, Україна.

DZNELADZE Olena, Candidate of Historical Sciences, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-3564-217X,

e-mail: dzynya@gmail.com.